

LESZEK KUŹNICKI

*Zakład Biologii Komórki
Instytut Biologii Doświadczalnej im. M. Nenckiego PAN
Pasteura 3, 02-093 Warszawa
E-mail: kuznicki@nencki.gov.pl*

PERCEPCJA DARWINIZMU NA ZIEMIACH POLSKICH W LATACH 1860-1881*

SPRAWA PERIODYZACJI

Prawdopodobnie pierwsza wzmianka o teorii doboru naturalnego napisana po polsku ukazała się w 1860 r. na łamach „Gazety Rolniczej, Przemysłowej i Handlowej”. Jej autorem był Leon KAKOLEWSKI (1860), który w tymże piśmie zamieszczał przeglądy z czasopism zagranicznych, dotyczące rolnictwa i nauki. Notatkę tę odnalazła Wanda GREBECKA, która pod kątem recepcji darwinizmu analizowała prasę rolniczą z drugiej połowy XIX w. Należała ona do zespołu pracowników Ośrodka Dokumentacji Ewolucjonizmu PAN.

W 1961 r. zespół ten opublikował artykuł *Recepcja darwinizmu w drugiej połowie XIX wieku w Królestwie Polskim*. W tymże roku ukazała się obszerna praca źródłowa Celestyny ORLIKOWSKIEJ (1961) pt. *Nurt ewolucjonizmu w warszawskim środowisku lekarskim*. Prawdziwą kopalnię materiałów przyniósł *Zeszyt I Materiałów do dziejów myśli ewolucyjnej w Polsce*, w którym znalazły się cztery publikacje: Teodozji DŁUGOKĘCKIEJ (1963) *Miejsce darwinizmu w działalności Przeglądu Tygodniowego (1866-1890)*, Ireny LIPIŃSKIEJ-ZUBKIEWICZ (1963) *Problematyka ewolucyjna na łamach Ateneum (1876-1901)*, Wandy GREBECKIEJ (1963) *Materiały do recepcji darwinizmu na łamach prasy rolniczej* oraz Henryka DOMINASA (1962) *Stosunek publicystów czasopism socjalistycznych (Równości, Przedświt, Walki Klas, Światła) do socjaldarwinizmu i darwinizmu*.

Na łamach pism analizowanych przez pracowników Ośrodka zamieszczali artykuły uczeni, popularyzatorzy wiedzy i publicyści,

zarówno rzecznicy ewolucji i teorii doboru naturalnego, jak i przeciwnicy. W Ośrodku Dokumentacji Ewolucjonizmu przejrano ponad 1000 pozycji i na tej podstawie zaproponowano (DŁUGOLEĆKA i współaut. 1961) następującą periodyzację recepcji darwinizmu w Polsce w drugiej połowie XIX w.:

- lata 1860-1865 – sporadyczne informacje o teorii Darwina;
- lata 1866-1871 – propagowanie teorii i wstępne różnicowanie stanowisk;
- lata 1872-1876 – spór o darwinizm;
- lata 1877-1881 – reakcje po sporze;
- lata 1882-1900 – nasilenie dyskusji nad socjaldarwinizmem i dyskusji merytorycznych nad teorią Darwina.

W moim przekonaniu zaproponowana periodyzacja jest zbyt drobiazgową i nieuzasadnioną merytorycznie. Autorzy potraktowali problematykę biologiczną, która wniosła teorię doboru naturalnego, jako spójną całość ze sprawami społeczno-politycznymi na linii kapitalizm-socjalizm. Opublikowanie dzieła *O powstawaniu gatunku* spowodowało też pojawienie się doktryn socjaldarwinistycznych, ale socjaldarwinizm nigdy nie był darwinizmem. Co więcej, spór wokół zwierzęcego pochodzenia człowieka nie miał żadnych tendencji słabnących. Kiedy więc pominiemy aspekty publicystyczne, które nadawały różny koloryt dyskusjom dotyczącym teorii doboru naturalnego, jedyną obiektywną cezurą może być 1882 r. Po śmierci Darwina zaczął bowiem gwałtownie narastać spór między neolamar-

*Praca wykonana w ramach działalności statutowej Instytutu Biologii Doświadczalnej im. M. Nenckiego PAN.

kistami i neodarwinistami, który spowodował nie tylko głęboki podział wśród uczonych, ale był także początkiem wieloletniego kryzysu dotyczącego roli doboru naturalnego i sposobów powstawania gatunków. Sprawa ta została szeroko omówiona przez KUŹNICKIEGO i URBANKA (1967, 1970).

Niezależnie od wydarzeń światowych, również na gruncie polskim w latach 80. zaistniała nowa sytuacja. Benedykt DYBOWSKI został profesorem zoologii we Lwowie i jednocześnie w Warszawie Józef Nusbaum rozpoczął aktywność popularyzatorską na polu ewolucjonizmu.

DARWINIZM I DARWINIŚCI NA WYŻSZYCH UCZELNIACH

Po raz pierwszy syntezę rozwoju biologii ewolucyjnej w Polsce przedstawiłem w opracowaniu zamieszczonym w wielotomowej Historii Nauki Polskiej (KUŹNICKI 1987).

Pierwszym w kraju rzecznikiem biologii ewolucyjnej był Benedykt DYBOWSKI. Z dziełem *On the origin of species* zapoznał się w 1860 r., podczas pobytu w Berlinie, gdzie w tymże samym roku uzyskał doktorat z zakresu medycyny i chirurgii, na podstawie rozprawy o dzieworódtwie pszczoł i trzmieli. Powołany w 1862 r. na stanowisko profesora adiunkta zoologii w Szkole Głównej w Warszawie – tak opisał początki swojej pracy dydaktycznej: „W chwili, gdy wśród młodzieży akademickiej Warszawy w r. 1862 wrzało i kipiało jak w kotle stojącym na płomieniach ogniska, rozpocząłem w świeżo dzwigniętej Szkole Głównej Warszawskiej wykłady zoologii i anatomii porównawczej; przedmioty te po sławnych, genialnych pracach K. Darwina, ogłoszonych w 1859 r., nabierały znaczenia nowego, o olbrzymiej doniosłości, nie przeczuwanego nawet przedtem. Miałem być w naszej Ojczyźnie pierwszym objaśniającym fakty teorii ewolucyjnej i wykazującym doniosłość, jaką wniosła teoria rzeczona w świat myśli ludzkiej. Na zebraniach prywatnych młodzieży postępowej polskiej objaśniałem już przedtem parokrotnie główne zasady teorii ewolucyjnej, stąd też wiedziano, że jestem jej zwolennikiem, a nadto gorącym wielbicielem Darwina” (DYBOWSKI 1930).

„... Dybowski, aktywnie zaangażowany w działalność konspiracyjną, a w końcowych fazach powstania działający w jego kierownictwie, został w lutym 1864 r. aresztowany i skazany na karę śmierci, zamienioną następnie na 15 lat ciężkich robót na Syberii. Jego obowiązki przejął August WRZEŚNIEWSKI, dotychczasowy prosekretarz przy Katedrze Zoologii Anatomii Porównawczej. Idąc śladami swego poprzednika, WRZEŚNIEWSKI kontynuował nauczanie ewolucjonizmu w Szkole Głównej, aczkolwiek w sposób dość lakoniczny i ostrożny. Na podstawie skryptu wykładów w roku akademickim 1864/1865 pt. „Kurs zoo-

logii” należy sądzić, że ograniczało się ono do krótkiego streszczenia teorii Darwina” (WRZEŚNIEWSKI 1864/65). W ówczesnych warunkach było to i tak dowodem zarówno światłości umysłu, jak i odwagi cywilnej.

Po objęciu Katedry Zoologii na Cesar skim Uniwersytecie Warszawskim (1870) August Wrzeźniowski znacznie rozszerzył, w obrębie swoich wykładów kursowych, zakres tematyki ewolucyjnej. To nowoczesne ujmowanie przedmiotu zoologii kontynuował aż do czasu usunięcia go z Uniwersytetu (1889). Poza działalnością uniwersytecką wkład Wrzeźniowskiego w upowszechnianie ewolucjonizmu był znaczący. Między innymi w *Encyklopedii powszechnej Orgelbranda* (WRZEŚNIEWSKI 1868), w haśle *Zoologia*, zamieścił streszczenie teorii Darwina oraz na łamach „Ateneum” i „Wszeczeństwa” ogłosił wiele artykułów bezpośrednio lub pośrednio związanych z tą tematyką. WRZEŚNIEWSKI przełożył również na język polski T. Huxleya *O przyczynach zjawisk w naturze organicznej* (HUXLEY 1873), O. Schmidta *Nauka o pochodzeniu gatunków i darwinizmu* (SCHMIDT 1875) oraz A. R. Wallace *Znaczenie teorii wyboru naturalnego ze względu na nasładowictwo i inne ochronne podobieństwa zwierząt* (WALLACE 1875).

Zdecydowanym darwinistą był również Edward STRASBURGER. Jego dwuletnia działalność jako docenta Szkoły Głównej w Warszawie owocowała publikacjami *O istocie i zadaniu nauk przyrodniczych* (STRASBURGER 1867) oraz *Dwupełciowość, wielokształtność i krzyżowanie się roślin. Rzecz w duchu teorii Darwina wyłożona* (STRASBURGER 1869). W tymże roku Strasburger został zaproszony przez uniwersytet w Jenie, gdzie objął Katedrę Botaniki. Do kraju już nie powrócił.

Jednym z najwybitniejszych uczonych polskich pracujących w Warszawie na stanowisku profesora, najpierw w Szkole Głównej, a następnie w Uniwersytecie Cesarskim, był Henryk Fryderyk HOYER (sen.). Szczególną wartość poznawczą miały jego badania z za-

kresu histologii tkanki łącznej, nabłonkowej i nerwowej. HOYER jako nauczyciel akademicki nie wykładał darwinizmu, ale publicznie w tej sprawie się zadeklarował. Jego poglądy wyrażone między innymi w artykule *Krytyczny pogląd na darwinizm* (HOYER 1876) są charakterystyczne dla postawy człowieka wierzącego, a jednocześnie dostrzegającego przełomowe znaczenie teorii doboru naturalnego. Hoyer nie miał wątpliwości, że „...DARWIN jest twórcą nowego systemu przyrodniczo-filozoficznego, który spowodował przewrót w naukach biologicznych. Jego teoria wywołała także namiętne spory, jak odkrycie Kopernika czy Galileusza. Twierdzenia Darwina dotyczące czynników i sposobów ewolucji nie są wolne od luk i niejasności, ale” – pisał Hoyer – „jego dzieło „otworzyło nową epokę w rozwoju nauki o istotach organicznych, dostarczywszy środków dla naukowego uzasadnienia teorii pochodzenia”. Uznanie teorii descendencji nie musi jednak prowadzić do wniosków krańcowo materialistycznych i laickich. „Potęga Stwórcy będzie się wydawała nie mniej cudowną, jeżeli przypuścimy, iż świat powstał pod wpływem jego woli nie od razu wedle schematu przez tradycję podawanego, ale w niezmiernym przeciągu czasu, który dla ludzkich pojęć wydaje się kolosalnym, ale w porównaniu z wiecznością sprowadza się do znaczenia jednej chwili [...]. Tak więc teoria pochodzenia bynajmniej nie znosi dotychczasowych poprawnych poglądów na świat, nie znosi także uprawnień wiary; owszem daje się najzupełniej pogodzić nie tylko z monizmem, ale i z rozsądnym dualizmem, który sprowadza doniosłość teologicznego tłumaczenia rzeczy do właściwych granic i przyznaje także pewną miarę swobody istotom organicznym, zresztą zupełnie zależnym od praw przyrody” (KUŹNICKI 1987)

Asystentem Hoyera (sen.) był Waclaw Mayzel, współodkrywca mitozy w komórkach zwierzęcych (1875). Istnieją przesłanki, aby

uważać go za darwinistę. Z inicjatywy czasopisma „Niwa” Mayzel rozpoczął przekład *On the origin of species* (DARWIN 1873a), którego fragmenty były drukowane w 1873 r. Praca nie została zakończona z powodu trudności finansowych czasopisma.

W popularyzowanie darwinizmu był również zaangażowany Karol Jurkiewicz, profesor Szkoły Głównej, a po roku 1869 – Uniwersytetu Cesarskiego w Warszawie, specjalista z zakresu geologii i paleontologii. W sprawach ewolucji wypowiadał się w duchu zbliżonym do stanowiska Hoyera (sen.).

W latach 1862–1881 teoria doboru naturalnego była obecna w życiu uniwersyteckim Warszawy, ale w ograniczonym zasięgu. Zaangażowanie Dybowskiego, Strasburgera i Mayzela z różnych powodów było krótkotrwałe, wypowiedzi Hoyera (sen.) i Jurkiewicza poniekąd ambiwalentne. Jedynie August WRZEŚNIEWSKI od 1864 r. pozostawał wytrwałym krzewicielem ewolucjonizmu w uczelniach i poza ich murami.

Istnieją przesłanki do zaliczenia do grona darwinistów Maksymiliana Nowickiego (Siła-Nowickiego), który w 1863 r. objął Katedrę Zoologii w Uniwersytecie Lwowskim. Problematyka ewolucyjna na tę uczelnię wkroczyła w pełni dopiero po 1884 r., kiedy, po Maksymilianie Nowickim, Katedrę Zoologii przejął Benedykt Dybowski. Do tego czasu darwinizm we Lwowie upowszechniał głównie farmaceuta Ignacy L. Petelenz (PETELENS 1878).

Na Uniwersytecie Jagiellońskim darwinizm zakorzenił się wraz z przybyciem do Krakowa w 1876 r. Józefa Rostafińskiego. Wkrótce po tym został on powołany na stanowisko profesora nadzwyczajnego i dyrektora Ogrodu Botanicznego UJ. W 1879 r. ukazał się artykuł Rostafińskiego *O prawie Malthusa w przyrodzie*. Publikacja stanowiła istotny wkład do zrozumienia roli metodologii historycznej w biologii i czynników wyznaczających przebieg procesów ewolucji.

CHARAKTER I PRZEBIEG DYSKUSJI

Reakcja wykształconych kręgów społeczeństwa polskiego na teorię Darwina była dynamiczna i silnie zróżnicowana (ZUBKIEWICZ 1981) tym więcej, że dostrzeżono jej wpływ na działalność gospodarczą i społeczną. Bardzo wczesnie nową koncepcją zainteresowali się hodowcy zwierząt i roślin, co znalazło odzwierciedlenie w czasopismach

fachowych. W 1864 r. w „Dzienniku Rolniczym” ukazał się artykuł *Teoria Darwina* autorstwa Tadeusza Mateckiego, któremu towarzyszyła uwaga redakcji:

„...Lubo teoria Darwina nie odnosi się wprost do rolnictwa, że jednak stała się przedmiotem ogólnego zajęcia wszystkich badaczy natury, na której znajomości opiera

się postęp rolnictwa, przeto podajemy tutaj niniejszy artykuł jako nie mogący nie interesować wykształconego rolnika”.

GRĘBECKA (1963), która przeprowadziła gruntowną analizę prasy rolniczej w drugiej połowie XIX w. pod kątem recepcji darwinizmu, szczególne znaczenie w podjętej wówczas dyskusji przypisała „Gazecie Rolniczej”. Jej zdaniem do autorów najaktywniejszych i o najbardziej interesujących wypowiedziach należeli: Juliusz Au – rolnik ekonomista, Zygmunt Gawarecki – korespondent z Belgii, Leon Kąkolewski – publicysta, Bolesław Klepaczewski – hodowca owiec, Albin Kohn – publicysta o wykształceniu agronomicznym, Józef B. ROGOWSKI – praktyk i teoretyk rolnictwa, Aleksander Trylski – hodowca zwierząt oraz Stanisław Wotowski – hodowca koni.

Charakterystycznym rysem artykułów zamieszczanych w „Gazecie Rolniczej” była kontrowersja między negatywną oceną światopoglądową darwinizmu a jednoczesnym uznaniem dla jej walorów poznawczych w zakresie podstaw naukowych, wyjaśniających szereg procesów i zjawisk zachodzących w żywej przyrodzie. Wątpiąc w ewolucyjny rozwój świata żywego starano się wykorzystać podstawy teorii doboru naturalnego dla bieżących udoskonaleń uprawy roślin i hodowli zwierząt (ROGOWSKI 1869).

Do upowszechnienia darwinizmu w Polsce szczególnie przyczynił się ruch umysłowy i społeczny zwany pozytywizmem warszawskim. Jego twórcami i propagatorami byli Piotr CHMIEŁOWSKI – historyk i krytyk literatury, Aleksander Świętochowski – pisarz publicysta, Julian Ochorowicz – psycholog i publicysta, Bolesław Prus i Adam Wiślicki – wydawca „Przeglądu Tygodniowego”. Pozytywizm warszawski propagował prace od podstaw na rzecz gospodarki kraju, rozwoju nauki i oświaty. Najważniejsze było to, że ruch miał charakter społeczny i rozwijany był przez wybitnych humanistów i pisarzy, ale odwoływał się do nauk przyrodniczych, głównie biologicznych (CHMIEŁOWSKI 1876). Uważano, że poznanie ewolucji i życia na Ziemi jest najlepszą drogą do poznania mechanizmów rozwoju społeczeństwa. Pozytywizm warszawski stworzył tak zwaną młodą prasę, w której centralną rolę odgrywał „Przegląd Tygodniowy Życia Społecznego, Literatury i Sztuk Pięknych”. Do młodej prasy należały później powstałe pisma „Niwa” i „Ateneum”, propagujące w mniej radykalnej formie idee pozytywizmu. To za ich pośrednictwem naj-

szerszym nurtem dotarł darwinizm do społeczeństwa polskiego. Szczególnie aktywnym a jednocześnie kompetentnym był Bronisław Rejchman, redaktor i tłumacz o wykształceniu przyrodniczym. W 1869 r. ukazała się w jego przekładzie broszura (BÜCHNER 1869) pt. *Teoria Darwina według popularnej prelekcji Ludwika Büchnera*. Była to zapowiedź jego własnej aktywności pisarskiej. Do 1882 r. Rejchman na łamach „Przeglądu Tygodniowego”, „Przyrody i Przemysłu”, „Niwy” i „Ateneum” zamieścił kilkanaście artykułów, w których z dużą znajomością przedmiotu wyłożył założenia teorii doboru naturalnego, jak i jego implikacje naukowe i społeczne. Sądzę, że to przede wszystkim on miał największy wkład w proces upowszechniania darwinizmu i publikacji WALLACE (1877a, b) na ziemiach polskich. Rejchman był też wytrwałym obrońcą samego Darwina oraz jego teorii przed licznymi i najczęściej niesłusznymi zarzutami. Największą jednak zasługą Rejchmana i innych wypowiadających się w tych sprawach było wykazanie, że mamy do czynienia z teorią naukową o wielkich implikacjach. Interpretacje światopoglądowe – pisał – są tylko jedną z pochodnych, a nie istotą darwinizmu – w konsekwencji teoria doboru naturalnego może być zaakceptowana głównie przez osoby wierzące, do których sam się zaliczał. Nie było to stanowisko odosobnione, reprezentował je również Antoni Walecki wybitny znawca fauny Syberii i Polski. Przekonanie, że wiarę w Boga stworzyciela, nieśmiertelną duszę można pogodzić z teorią ewolucji było jednak już w latach 60. konsekwentnie odrzucane, a idee darwinowskie potępiane przez duchowieństwo i prasę katolicką.

W „Tygodniku Katolickim” ukazał się w odcinkach (wydany również w formie broszury) esej ks. WARTENBERGA (1866) pt. *O teorii Darwina*. Autor starał się wykazać, że jest ona bezzasadną, kacerską i aspołeczną.

W podobnym duchu występował Józef Szujski i ks. Michał Nowodworski, późniejszy biskup płocki, stojąc na stanowisku, że nauka w pełni potwierdza obraz powstania życia i stworzenia człowieka, który jest zapisany w Biblii. Szerzeniu idei ewolucji przeciwstawiali się też intelektualiści świeccy. Taki cel miał artykuł *Teoria Darwina wobec uczonych angielskich* autorstwa filozofa i publicysty Władysława MIŁKOWSKIEGO (1869).

W 1871 r. zaszły wydarzenia, które jeszcze bardziej zaostrzyły ataki środowisk katolickich. Darwin ogłosił *The descent of man*

and selection relation to sex. Jednocześnie we Lwowie – w przekładzie na język polski – ukazała się książka HAECKLA (1871) *Dzieje utworzenia przyrody*, a trzy lata później Thomasa HUXLEYA (1874) *Stanowisko człowieka w przyrodzie*. W odpowiedzi wydany został jako druk zwarty pamflet *Homo versus Darwin czyli sprawa o pochodzeniu człowieka ...* (1874). Jego autorem był LYON (pseudonim). Utwór przełożył z angielskiego Stanisław Chomętowski, lekarz psychiatra, od 1865 r. ordynator szpitala Jana Bożego w Warszawie. Tłumacz wystąpił pod pseudonimem Dr. Bonifacjusz Nemo. W latach 70. darwinizm był agresywnie zwalczany przez ks. Stefana PAWLICKIEGO (1870, 1875), profesora filozofii, który w swych ocenach również nie przebierał w słowach potępienia. W rzeczywistości dopiero dzięki jego wystąpieniom wzrosło zainteresowanie problematyką ewolucyjną, mimo że próby szukania dróg pogodzenia między wiarą chrześcijańską i darwinizmem były surowo potępione. Odpowiedzią na artykuł Aleksandra TUSZYŃSKIEGO pt. *Darwinizm i pozytywizm* (1873) i *Hipoteza Darwina jest czy nie jest antychrześcijańską?* (1873) był ostry sprzeciw ks. Michała Nowodworskiego zatytułowany *Niefortunne pośredniczenie* (1873). Ten antyewolucyjny nurt nie hamował udostępnienia polskiemu czytelnikowi twórczości Darwina. Konrad Dobrski, lekarz praktykujący w Warszawie przełożył *Wyraz uczuć u człowieka i zwierząt* (DARWIN 1873b). Z kolei Ludwik Masłowski dokonał przekładu dzieła Darwina *The descent of man and selection in relation to sex*. Książkę wydano po polsku w dwóch częściach *O pochodzeniu człowieka* (DARWIN 1874) i *Dobór płciowy* (DARWIN 1875-1876).

Niezależnie od przekładów w latach 70. ukazały się też obszernie rozprawy lekarzy z wykształcenia, rozwijające w sposób umiarkowany (Wincenty Szyszło – *Przegląd dziejów przyrody*, „Studia Filozoficzne”, t. 1 i 2, 1872), bądź zdecydowany (Józef Chwiećkowski – *Siła i materia, czyli stopniowy rozwój pojęć o tych przedmiotach*, t. 1 i 2, 1877) koncepcje ewolucjonistyczne i światopogląd materialistyczny.

W tym samym duchu były napisane książki przez okulistę Zygmunta KRAMSZYKA pt. *Jędrzej Śniadecki. Teoria jestestw organicznych wobec dzisiejszych pojęć o życiu* (1874) i psychiatrę Alfonsa Perlickiego *Kilka uwag o poprawie przyrody* (1876).

Należy też z naciskiem podkreślić, że w toczącej się wówczas dyskusji, obok zacieźnienia, istniały liczne próby pogłębienia dyskusji merytorycznej.

Tadeusz Skomorowski w tomie 2 (1873) i tomie 3 (1873/74) „Przyrody i Przemysłu” w 30 kolejnych odcinkach zamieścił opracowanie zatytułowane *Geneza gatunków ze stanowiska racjonalnej krytyki*. Całość w formie zwartej została wydana pod tytułem *Rozbiór teorii Darwina czyli geneza gatunków ze stanowiska racjonalnej krytyki* (SKOMOROWSKI 1874). Była to ocena teorii doboru naturalnego oparta na książce G. S. Mivarta *On the origin of species* wydanej w Londynie w 1871. Podstawowy zarzut postawiony Darwinowi miał duży kaliber. Zdaniem Mivarta teoria doboru naturalnego rzeczywiście przekonująco objaśnia, jak może się kształtować i modyfikować narząd już istniejący, ale jest zupełnie bezradna przy odpowiedzi na pytanie, jak mogą się tworzyć zaczątki nowych organów. Według Mivarta i Skomorowskiego organogeneza jest procesem odrębnym od doboru naturalnego. Takie poglądy nie były odosobnione. Wraz z uznaniem dla idei ewolucji wzrastała liczba antydarwinistów.

Taki charakter miał m.in. artykuł praktykującego lekarza Adama CHAŁUPCZYŃSKIEGO *O niektórych błędach w teorii Darwina*, drukowany w odcinkach na łamach „Przyrody i Przemysłu” (1879/1980). Siłą napędową ewolucji biologicznej nie jest walka o byt i wynikający z niej dobór naturalny – stwierdzał autor – lecz dążność do postępowego rozwoju, będąca immanentnym przejawem życia.

Stanisław Kramsztyk w pracy *Sprawa darwinizmu* („Ateneum”, 1880) zwrócił uwagę na teorię migracji i izolacji przestrzennej Moritza Wagnera, która jego zdaniem lepiej wyjaśnia zjawiska ewolucyjne od mechanizmu doboru naturalnego. Jednocześnie w następnym roczniku „Ateneum” (1881) bronił Kramsztyk wartości metodologicznych i poznawczych teorii darwinowskiej przed zarzutami stawianymi jej przez Chałupczyńskiego.

Recepcja naukowa i społeczna darwinizmu w żadnym kraju nie przebiegała bezkonfliktowo, lecz w wyniku ostrych dyskusji. Ich natężenie było swoistym miernikiem aktywności życia intelektualnego. Zarówno zwolennicy, jak i przeciwnicy – ci ostatni wbrew swojej woli – swoimi wystąpieniami w istocie przyczyniali się do upowszechnienia idei ewolucji.

RECEPTION OF DARWINISM IN THE YEARS 1860-1881 ON THE POLISH LANDS

Summary

First announcement on the natural selection theory was published in Polish in 1860 by an agrarian journal. At Warsaw University (Grand School) Benedykt Dybowski started evolution lectures in 1862. After his transportation to Syberia, Darwinism was the permanent element of zoology teaching (1864-1889) by August Wrzeźniowski.

DARWIN's theory was popularized by the press led to a sharp dispute, which was a part of the general controversy between Warsaw Positive Philosophy and conservative catholic groups. In the fights for Darwinian theory in press active and competent was Bronisław Rejchman author of numerous articles.

LITERATURA

- BÜCHNER L., 1869. *Teoryja Darwina ...* Opr. Br. Reichmann, K. Kowalewski, Warszawa.
- CHAŁUPCZYŃSKI A., 1880. *O niektórych błędach w teorii Darwina*. S. Orgelbranda Synów, Warszawa.
- CHMIELEWSKI P., 1876. *Teoryja Darwina i językoznawstwo*. Niwa R 5, t. 9, 122-138.
- DARWIN K., 1873. *Wyraz uczuć u człowieka i zwierząt*. Tłum. K. Dobrski, J. Sikorski, Warszawa.
- DARWIN K., 1873. *O powstawaniu gatunków ...* Tłum. W. Mayzel. Zeszyty 1-4 (niedokończone). Niwa, Warszawa.
- DARWIN K., 1874. *O pochodzeniu człowieka*. Tłum. L. Masłowski. Kraj, Kraków.
- DARWIN K., 1875-76. *Dobór płciowy*. Tłum. L. Masłowski. T. 1, T. 2. Księgarnia Polska, Lwów.
- DEŁUGOŁĘCKA T., DOMINAS H., GRĘBECKA W., JANION S. M., LIPIŃSKA-ZUBKIEWICZ I., NIEMCZEWSKA L., 1961. *Recepcja darwinizmu w drugiej połowie XIX wieku w Królestwie Polskim*. Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria B, z. 5, 127-149.
- DEŁUGOŁĘCKA T., 1963. *Miejsce darwinizmu w działalności Przeglądu Tygodniowego (1866-1890)*. Materiały do dziejów myśli ewolucyjnej w Polsce, z. 1, 13-111.
- DOMINAS H., 1962. *Stosunek publicystów czasopism socjalistycznych (Równość, Przedświt, Walki Klas, Światła) do socjaldarwinizmu i darwinizmu*. Materiały do dziejów myśli ewolucyjnej w Polsce, z. 1, 291-350.
- DYBOWSKI B., 1930. *Pamiętnik Dra Benedykta Dybowskiego od roku 1862 począwszy do 1878*. Lwów.
- GRĘBECKA W., 1963. *Materiały do recepcji darwinizmu na łamach prasy rolniczej*. Materiały do dziejów myśli ewolucyjnej w Polsce, z. 1, 185-287.
- HAECKEL E., 1871. *Dzieje utworzenia przyrody*. Tłum. J. Czarniecki i L. Masłowski. Lwów.
- HOYER H., 1876. *Krytyczny pogląd na darwinizm*. Ateneum t. 2., 169-194.
- HUXLEY T. H., 1873. *O przyczynach zjawisk w naturze organicznej*. Tłum. A. WRZEŹNIEWSKI, Wende i Sp., Warszawa.
- HUXLEY T. H., 1874. *Stanowisko człowieka w przyrodzie*. Tłum. S. Żaryn. Red. Przeglądu Tygodniowego, Warszawa.
- KAŁOLEWSKI L., 1860. *Przegląd periodyczny literatury rolniczej z ostatnich czasów*. Gazeta Rol. Przem. Hand. 198, 201.
- KRAMSZTYK Z., 1874. *Jędrzej Śniadecki. Teoryja jestestw organicznych wobec dzisiejszych pojęć o życiu*. Orgelbrand S. S., Warszawa.
- KUŹNICKI L., 1987. *Biologia ewolucyjna*. [W:] *Historia nauki polskiej*. Suchodolski B. (red.). t. IV, 1863-1918, część III, 323-339.
- KUŹNICKI L., URBANEK A., 1967. *Zasady nauki o ewolucji*. Tom 1. PWN, Warszawa.
- KUŹNICKI L., URBANEK A., 1970. *Zasady nauki o ewolucji*. Tom 2. PWN, Warszawa.
- LIPIŃSKA-ZUBKIEWICZ I., 1963. *Problematyka ewolucyjna na łamach Ateneum (1876-1901)*. Materiały do dziejów myśli ewolucyjnej w Polsce, z. 1, 115-181.
- LYON W. P., 1874. *Homo versus DARWIN czyli sprawa o pochodzeniu człowieka*. Tłum. Bonificjusz Nemo (ST. Chomentowski). Kronika Rodzinna, Warszawa.
- MATECKI T., 1864. *Teoryja Darwina*. Ziemiańca nr 48, 1-5.
- MILKOWSKI WŁ., 1869. *Teoryja Darwina wobec uczonych angielskich*. Przegląd katolicki, 231-232.
- ORLIKOWSKA C., 1961. *Nurt ewolucjonizmu w warszawskim środowisku lekarskim w latach 1862-1900*. Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej, Seria B, z. 5, 67-125.
- PAWLICKI S., 1870. *Materializm wobec nauki*. Odbitka - Przeg. Pol., Kraków.
- PAWLICKI S., 1875. *Studia nad darwinizmem*. Wyd. Dzieł Katolickich Wł. Milkowskiego, Kraków.
- PETELENZ I. L., 1878. *Krótki rys teorii Darwina*. Towarzystwo Aptekarskie, Lwów.
- REJCHMAN Br., 1873. *Teoryja Darwina i hipotezy Haeckela w treściwym zarysie. Rzut oka na kwestię pochodzenia gatunków*. A. Pajewski, Warszawa.
- ROGOWSKI J. B., 1869. *Znaczenie dla rolnictwa prac Darwina*. Gazeta Rolnicza, t. 9, 409, 417, 426.
- ROSTAFIŃSKI J., 1879. *Wykład popularny o prawie Malthusa w przyrodzie ...* L. Anczyc i Sp., Kraków.
- SCHMIDT O., 1875. *Nauka o pochodzeniu gatunków i darwinizm*. Tłum. A. Wrzeźniowski. Sp. Wyd. Księgarzy, Warszawa.
- SKOMOROWSKI T., 1874. *Rozbiór teorii Darwina czyli geneza gatunków ze stanowiska racjonalnej krytyki*. Cels Lewicki i Sp., Warszawa.
- STRASBURGER E., 1867. *O istocie i zadaniu nauk przyrodniczych*. Bibl. Warsz. t. 3, 1-24.
- STRASBURGER E., 1869. *Dwupełciowość, wielokształtność i krzyżowanie się roślin. Rzecz w duchu teorii Darwina wyłożona*. Bibl. Warsz., t. 1, 27-65.
- TUSZYŃSKI A., 1873. *Hipoteza Darwina jest czy nie jest antychrześcijańską?* Gaz. Pol. Nr 82, 1-3.
- TUSZYŃSKI A., 1873. *Darwinizm i pozytywizm w treści pism naszych*. Bibl. Warsz., t. 1, 24-29, 239-254.
- WALLACE A. R., 1875. *Znaczenie teorii wyboru naturalnego ze względu na naśladownictwo i inne ochronne podobieństwa zwierząt*. Tłum. A. Wrzeźniowski. Przyr. i Przem. R. 4, 73-75, 85-89, 100-103, 109-113, 125-127, 137-140, 145-147, 160-162, 169-171.

- WALLACE A. R., 1877a. *Starożytność człowieka i charakter cywilizacji przeddziejowej*. Streścił Br. Reichmann. Ateneum t. 1, 225-241.
- WALLACE A. R., 1877b. *Nowe dopełnienie teorii doboru naturalnego*. Streścił Br. Reichmann. Ateneum t. 1, 699-707.
- WARTENBERG T., 1866. *O teorii Darwina*. Tyg. Kat., t. 7, 429-433, 437-441, 475-477, 485-487, 497-501, 505-507, 513-518.
- WRZEŚNIEWSKI A., 1865. *Kurs zoologii wykładu Dra Wrześniowskiego w Szkole Głównej Warszawskiej*.
- WRZEŚNIEWSKI A., 1868. *Zoologia* w: Encyklopedia Powszechna, S. Orgelbrand, t. 28, 708-729.
- ZUBKIEWICZ I., 1981. *Metodologiczne i światopoglądowe czynniki recepcji darwinizmu w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX w.* [W:] *Ewolucja biologiczna. Związek organizacji i ewolucji w biologii*, Ossolineum, Wrocław, 409-421.